

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНА ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАСПЕН

Танабаев С. Н. – Педагог-зерттеуші, Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Қарағанды облысы білім басқармасының Шахтинск қаласы білім бөлімінің «№1 мектеп-гимназиясы» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Қарағанды облысы, Шахтинск қаласы.

Бұл мақалада қазіргі жаһандану жағдайында Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық пікірлеріне көзқарас жазылған. Ұлы педагогтың негізгі қызметімен қатар қазіргі білім үлгісінің жүргізілуі қарастырылған.

Кілт сөздер: Жүйелілік, интеграция, еуразияшылдық, глобализм, билингвизм, көптілділік, көп мәдениеттілік, кросс-мәдениет.

Екінші мыңжылдықтың соңы мен үшінші мыңжылдықтың басы қоғамның жаһандық трансформасымен, бүкіл әлемдік тәртіптің қайта құрылуымен сәйкес келді. Көбінесе жаһандану бүкіл әлемдік экономикалық, саяси және мәдени интеграция және бірігу деп түсініледі, яғни жүйелердің өзара енуі және оларды белгілі бір орташа ортақ тұтасқа келтіру. Алайда, жаһандану әлемнің әртүрлі елдерінің экономикасы мен саясатында бір пішінді құрылымдарды қалыптастырып қана қоймайды, сонымен бірге «глокализацияға» – қазіргі батыс мәдениеті элементтерінің жергілікті жағдайлар мен жергілікті дәстүрлерге бейімделуіне әкеледі [11].

Осындай негізде халықтың мәдениеті мен руханиятын сақтау ғана емес, сонымен бірге қайта жандандыру, дамыту, жергілікті мәдени дәстүрлерді, дәстүрлі өркениеттерді дамыту мүмкін. Қазақстан үшін отандық мәдениетті трансформацияландыру жолдарының бірі оның түркі-ислам әлеміне енуін көрсетуі мүмкін, онымен оны тілдің, дәстүрлер мен шайлардың ұлттық тамырларының көпқасырлық ортақтығы байланыстырады. Бірақ біздің Президентіміз «Еуразия кеңістігі» деп айқындаған ХХІ ғасырдағы Қазақстан қоғамын дамытудың неғұрлым қызықты және сол уақытта перспективті жолы болуы мүмкін [7].

Қоғам өмірін жаһандандыру идеясы (әрине, білім беру) жаңа емес. Екі ғасыр бұрын ғарыш, ақыл және әлеуметтік даму күштерінің жаһандық өзара әрекеттесу теориялары қалыптаса бастады. Олар өркениетті елдердегі білім мазмұнына әсер ете алмады. Мұндай дүниетанымдық көзқарас жаһандық білімнің атауын алды (бұл термин негізінен АҚШ-та қолданылады) немесе «планетарлық ойлау» (көбінесе Ресей мен ТМД елдерінде қолданылады) [3].

Жаһандық әлемдік құрылыстың жаңа жағдайындағы жаһандық білім берудің мақсаттары: қоғамдағы кез-келген көріністеги антагонизмді жеңу; жеке тұлғаның барынша әлеуметтік бейімделуіне және өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ету; тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуы; «Қосу» экологиялық сана-сезімді адам. Бұл мақсаттар нақты міндеттерді шешу арқылы жүзеге асырылады [3]: адам әлем бірлігін танитын және бағалайтын, ондағы өз орнын түсінетін оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру; кросс-мәдени сауатты дамыту (басқа халықтардың мәдениетін білу); эксцентрілік экологиялық сананы қалыптастыру (табиғат құндылық ретінде танылғанда; онымен қарым-қатынас теңдік қағидаттарына және этикалық нормалар мен ережелерді табиғат әлеміне таратуға негізделген); әлемге ашық көзқарас қалыптастыру (эмпатия, толеранттылық және т.б.).

Осы ережелер бойынша педагогикалық іс-әрекетте «логикалық ойлау – жергілікті әрекет ету» принципі өзекті болып табылады. Алғашқы қазақ педагогы және ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің барлық қызметін дәл осылай сипаттауға болады. Оның мәдениет, қоғамның дамуы және білім туралы ойлары, халықтардың тарихи тағдырларының ортақтығы, өркениеттердің органикалық байланысы, мәдениеттердің өзара байланысы туралы идеялары бүгінгі күнге дейін қаншалықты өзекті екендігі таңқаларлық.

Тереңдігі және жан-жақтылығы педагогикалық зерттеу идеялары Ы.Алтынсарин шын мәнісінде таңғалдырады. Біз ұлы педагог қызметінің негізгі принциптеріне тоқталамыз және заманауи шындықтармен параллельдер жасауға тырысамыз. Білім берудің жаһандану призмасы арқылы Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары Теңдік: ұлттық, әлеуметтік және гендік төзімділік Ыбырай өлкеде әйелдер білімінің негізін қалаушы екені белгілі. Бастапқыда ол ұйымдастырған мектептерде кедей отбасылардан шыққан қазақ және орыс балалары оқыды. Оқушылардың жоғары адамгершілік қасиеттерін дамыту патриотизмге, белсенді азаматтық ұстанымды тәрбиелеу Ы.Алтынсариннің шығармаларының тақырыптық шолуы оның барлық еңбектері сипаттаушы емес, нақты тәрбиелік сипатта деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ыбырай білімнің күш екенін анық түсінді және ол лайықты, моральдық адамның қолында болды, сауатсыз және қорғансыз адамдарға қарсы жамандық жасамады деп алаңдады.

Жүйелілік, ғылыми білім беру. Үздік әлемдік үлгілер деңгейінде білім беру. Ы. Алтынсарин халық училищелерінің инспекторы болып жұмыс істей отырып, білім беру процесінің табысы оқыту әдіснамасын сақтауға байланысты екенін түсінді. Ол белгілі бір тақырып бойынша білімнің барлық

көлемін кездейсоқ емес, кездейсоқ емес адамдар жүйелі түрде беру керек деп талап етті.

Ы.Алтынсарин мұғалімдердің рухани өсуіне күнделікті қамқорлық көрсетіп, олардың мәдени деңгейін көтеруге және әдістемелік дайындығын жақсартуға ықпал етті. Ол мұғалімдердің әдістемелік әдебиеттер мен педагогикалық журналдарды қолдануы міндетті деп санады. Осы мақсатта ол оларға ірі ғалымдар мен көрнекті мұғалімдердің шығармаларын сатып алып, мұқият зерттеп, пікірлерімен қамтамасыз етті.

Ол жасаған жаңа ашылған қазақ мектептерінің білім беру бағдарламасына енгізілген оқулықтардың тізімі [9, с. 111] өзі үшін айтады (онда – әлемдік білім беру ортасында танылған авторлар): Ушинский Д.К. «Балалар әлемі»; Толстой Л.Н. «Әліппе және «Беллярминов» оқуға арналған кітап» жалпы тарих»; Герд Сент-Хилер «Зоология минералогиясының қысқаша курсы»; Оливер «Ботаника»; Зотов «табиғат туралы әңгімелер»; Фигье «маңызды жаңалықтар мен өнертабыстар» және т.б.

Схоластикалық догмалардан алыстау, экстремизмнің қайнар көздері ретінде жоғары емес және фанатизмге қарсы күрес, зайырлы білім, толеранттылық. Діни көзқарастар бірінші орынға қойылып, мемлекеттіліктің негіздерінің бірі болған қоғамда мұндай ұстанымның не болғанын елестету қиын. Білім мен тәрбиенің елдің жалпы өмірімен байланысы: жаһандық ойлау қабілеті, «әлем адамы» болу. Интеграция, еуразияшылдық, глобализм. Ресей империясы шеңберінде қазақ қоғамының дамуы жергілікті ортадан еуропалық мәнерде қалыптасқан адамдардың пайда болуын талап етті. Ағартушының «Қырғыз хрестоматиясы» араб графикасының ығыстырылуына және хаттың кирил-ликалық негізге аударылуына ықпал етті. Бастапқыда ол құрған барлық мектептер мен училищелер орыс-қазақ болды. И.Алтынсариннің өзі Қазақ әдеби тілінің негізін қалаушылардың бірі болып табылады [9, с.91].

Сонымен қатар, ол орыс-қазақ мектептеріне арналған оқулық ретінде пайдаланылған көптеген орыс ақын – ағартушыларының шығармаларын аударды. Мектеп кітапханаларының қорында А.Крыловтың ертегілері, Л.Н. Толстойдың әңгімелері, и. Паулсен, В.И. Даль және д. р. кітаптарынан қазақ және орыс тілдерінде аудармалар болды. Ұлы ұстаз бір кездері әлемдік классиктердің шығармаларын оның отандастары түпнұсқада оқиды деп күткен едім. Өмірде алған білімдерін қолдана білу, өз таланттарын ашуға және өркениет процестерін дұрыс қабылдауға мүмкіндік беру.

Жас Ы.Алтынсариннің өзі өз дамуында әлем әдебиетінің ұлы классиктерінің – Шекспир, Гете, Байрон, Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Фирдоуси, Низами, Навои және т.б. шығармаларын өз бетінше зерттей отырып, мектеп бағдарламасынан әрі кетті [4, 64 бет].

Білім беру процесі шеңберінде кәсіби дағдылар мен біліктерді меңгеру білім берудің кәсіби бағыттылығы, әртүрлі бейіндік мектептер мен сыныптар. Ы.Алтынсарин отырықшы өмір салтын ұстана отырып, қазақ балалары үшін қолөнер училищелері мен ауыл шаруашылығы мектептерін ұйымдастыру қажеттілігін сезінді. Бұл оқу орындары жастарға жаңа өмір жағдайларына сәтті бейімделуге мүмкіндік берді. Ұлттық мәдениеттің ерекшеліктерін ескере отырып оқыту. Өңірлік және республикалық құрауыштарды пайдалана отырып оқыту

Ы.Алтынсарин кітапты мектеп жасындағы балаларға да, ересек оқырмандарға да жарамды етіп қана қоймай, сонымен қатар үлкен қалалардың өмірімен де, орыс және батыс еуропа мәдениетінің бірқатар ерекшеліктерімен таныс емес қазақ оқырмандарына түсінікті және қолжетімді болатын материалдарды таңдау қажеттілігін ескерді. Фольклорлық зерттеулердің аз санын қоспағанда, мұндай дайын материалдар Қазақстанда ол кезде болған емес.

Қазіргі өркениет өсіп келе жатқан бейбітшілікке терең әсер етеді – ол бір жағынан тым көп сыртқы әсерлер мен ақпарат береді, бірақ ерік пен өмірлік сезімдер үшін импульстар өте аз. Мұғалімге «адам жанын жаратушы» емес, «байқаушы», «бақылаушы» рөлдері жиі беріліп отырады, бұған Ыбырай Алтынсарин әрдайым назар аударған.

Қазақстандағы жаһандық даму білім мазмұнын іріктеуге жалпы көзқарасты көрсетеді: өз елінің мәдениеті призмасы арқылы әлем туралы түсінік беру және жаһандық процестер контекстінде өз мәдениетінің бірегейлігін қабылдау. Басқа көзқарастарға, әдет-ғұрыптарға, діндерге төзімділік, басқа халықтардың мәдениеттері мен жалпы әлемдік мәдениет контекстінде өз мәдениетінің ерекшеліктерін көре білу, әлемді күрделі қатынастардың үйлесімділігі ретінде қабылдау, олардың біреуінің құлдырауы үлкен апатқа әкелуі мүмкін – бұл жаһандық білім сипаттамаларының толық емес тізімі.

Жаһандық мәнмәтінінде ерекше орын, «планетарлық ойлау» полимәдени білім алады. Дәстүр бойынша, бұл мәселе көптеген этникалық топтар тұратын аймақтарда туындайды. Алайда, поли – мәдени білім беруді орта білім берудің қандай да бір сатысына, көп мәдениетті тұлғаға бағыттау мүмкін емес, оны мектепке дейінгі тәрбиеден бастап және орта мектепте және университетте шет тілдерін оқыту тәсілдеріндегі сабақтастықты сақтай отырып, үздіксіз көп мәдениетті білім беру жүйесі жағдайында өсіру және тәрбиелеу мүмкін емес екенін есте ұстаған жөн. Қазақстандағы білім берудің жаһандануы 12 жылдық мектеп үлгісінде өз көрінісін тапты және Болон процесі шеңберінде өзінің одан әрі дамуын болжайды [6].

Президент өзінің халыққа Жолдауында ұлттың болашақ дамуының басымдығын нақты айқындады: «адам – елдің басты игілігі» [8]. Сондықтан педагогикалық қоғамдастық үшін ең жоғары халықаралық стандарттарға сай келетін білім беру сапасына қол жеткізу өте маңызды.

Нұр-Сұлтанда құрылған «Жаңа Халықаралық Университет», «Арнаулы Қор» және «зияткерлік

мектептер» сияқты бірегей оқу орындары табысты жұмыс істеуде. Міне, бірнеше жыл бойы Қазақстандағы білім беру жүйесінің негізін қалаушы Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеяларының сабақтастығы қағидаттарына негізделіп отырып, 12 жылдық мектеп үшін кадрлар даярлау жоспарында табысты жұмыс істеп келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. **Ы. Алтынсарин**, 3 томдық шығармалар жинағы: Т. 1.[Мәтін]/Ы. Алтынсарин. – Алма-Ата, 1975. – 359 Б.
2. **Ы. Алтынсарин**, 3 томдық шығармалар жинағы: Т. 2.[Мәтін]/Ы. Алтынсарин. – Алма-Ата, 1975. – 423 Б.
3. **Жаһандану: ХХІ ғасырдың контурлары**: реф. 1-ші бөлім, 2004. – 263 Б.
4. **Қ.Т. Жұмағұлов**, Ыбырай Алтынсарин және қазақ халқының мәдениетін дамыту[- Мәтін]/Қ.Т. Жұмағұлов. – Алма-Ата, 1984. – 204с.
5. **Т. Левкина**, Жаһандану және интеграция: теория мен практика мәселелері: [Электрондық құжат]. – (<http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1220803>).
6. **Э. Музина**, 2010 жылға қарай Қазақстан Боон процесінің толық құқықты қатысушысы болуды жоспарлап отыр: [электрондық құжат].
7. <http://www.liter.kz/site.php?lan=russian&id=150&pub=14083>.
8. **Н.Ә. Назарбаев**, Өңірлік интеграция және еуразияшылдық: Қазақстан Республикасы Президенті Н. А. Назарбаевтің сөз сөйлеуі, атындағы Еуразия университеті. Л.Н. Гумилев, Астана, 2004 жылғы 2 сәуір: [электрондық құжат].- (<http://www.nomad.su/?a=3-200404050029>).
9. **А.С. Сейтдіков**, Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі [Мәтін]/А. С. Ситдыков. – Алматы: Мектеп, 1968. – 148с.
10. **П.В. Сысоев**, Тілдік көпмәдениетті білім [Мәтін]/П. В. Сысоев // Мектептегі шет тілдері. – 2006 – № 4. – Б. 2-13.

ӘОЖ 37.013.2

ЫБЫРАЙ МҰРАЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГИКАМЕН ҮНДЕСТІГІ

Турагулова Б. Т. – жоғары санатты арнайы пәндер оқытушысы, Ы.Алтынсарин атындағы Рудный әлеуметтік-гуманитарлық колледжі, Қостанай облысы, Рудный қаласы.

Бұл мақалада даланың дара ұстазы Ыбырай Алтынсариннің алдына мақсат етіп қойған – мектеп ашу, бала оқыту, жалпы халықты ағарту жұмысы және халықтың ой-санасын жаңалыққа қарай бейімдеу жолындағы істерінің қазіргі педагогикамен үндестігі жайлы айтылады.

Кілт сөздер: Ыбырай мұралары, педагогика, үндестік, тәрбие, білім беру, тиімді оқыту.

Бүгінгі күн ХІХ ғасырдың ІІ жартысында өмір сүрген ұлылардың бірі, қазақ халқының маңдайына біткен бақыты, даланың дара ұстазы, тұңғыш рет білімнің қоңырауын соғып, мектеп ашқан Ыбырай атаның мерекесі, яғни 180 жылдық мерейтойына арналып отыр.

«Пайдалы нәрсенің бәріне жаны құмар халқымызға шамамыз келгенінше қызмет ету – біздің әрқайсымыздың азаматтық борышымыз», – деп, Ыбырай Алтынсарин өзі айтқандай бүкіл өмірін халқына пайдалы іске жұмсады [4].

Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыруға арналған «Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасының мазмұнынан кешегі Ыбырай салған жолмен ілгері жылжуды бақылауға болады. Ыбырай Алтынсарин оқыту мен тәрбиелеуде негізгі тұлға мұғалім екенін ұғынып, сапалы білім беретін мұғалімдерді дайындау жолында жұмыс жасаған болса, бұл игі бастама әлі де күшін жойған емес, Бүгінгі заман талабына сай білім беруде мұғалімнің алдына қойған басты мақсаты, өз мүддесі мен қоғамдық мүдделерді ұштастыра білетін, зиялы, адамгершілігі мол, денсаулығы мықты жеткіншек тәрбиелеу. Оқушылардың санасына туған халқына деген патриоттық сезім ұялатып, ұлттық рухты сіңіру. Әр оқушыны дара тұлға деп танып, олардың бойына үнемі оқып үйренсем деген ізденімпаздық қасиет дарыту, оларға өздігінен білімдерін толықтырып тереңдету тәсілдерін жаңа технологиялармен, әдіс-тәсілдермен байланыстыра отырып дамыту Ыбырай еңбегімен үндесіп жалғасын тауып отырған іс деп қарауымызға болады.

Бүгінгі заман – бәсекелестік пен жоғары технологиялар заманы, ғылым мен білім заманы. Елбасымыз өзінің Қазақстан халқына Жолдауында «ХХІ ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық. Біз мұғалім мамандығының беделі мен абыройын қайтаруға міндеттіміз» деген еді [1].

Ал Ы.Алтынсарин «Мұғалім-мектептің жүрегі», дейді, ендеше адам ағзасында жүрек қандай